

Посімбайло Олена Василівна,
магістрантка Інституту права
імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом,
м. Київ

УДК 343.292

Інститут помилування в Україні: сучасний стан

Після прийняття Кримінального кодексу України 2001 р. можливість зняття судимості не передбачає обов'язкової належності засудженого до певної громадської організації чи трудового колективу, як це було за законодавством до 2001 року, що фактично обмежувало свободу особи, яка відбула покарання. Відхід від старої системи, що, власне, примушувала особу бути членом відповідного трудового колективу чи громадської організації, а також практично позбавляла права на дострокове зняття судимості осіб, які не є членами трудового колективу (пенсіонерів, інвалідів, безробітних, зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю) [1, с. 180], позитивно позначився на забезпеченні конституційного принципу рівності всіх громадян перед законом та забезпечення існування інституту помилування.

Даний інститут споріднений з інститутом дострокового звільнення від покарання або заміни одного покарання іншим, оскільки вони досить істотно коригують чітко передбачену та врегульовану законодавством діяльність судів та інших державних органів щодо мінімізації девіантної поведінки окремих осіб шляхом застосування до них адекватних заходів кримінального покарання.

У процесі еволюції суспільства й розвитку кримінального законодавства моральна категорія «помилування» перетворюється на правовий інститут, що служить підставою звільнення від покарання осіб, які вчинили злочин.

Згідно з тлумачним словником сучасної української мови «помилувати» означає простити будь-кому провину, проявити жалість, милосердя, скасувати або пом'якшити кару, до якої засуджено людину [2, с. 893]. В історичному аспекті прообразом помилування було право потерпілої особи прощати свого кривдника. Отже, під поняттям «помилування» з давніх-давен розуміємо можливість щось пробачити або когось прощати.

Актуальною проблемою амністії та здійснення помилування щодо осіб, які відбувають покарання на підставі обвинувальних вироків су-

дів, займаються вже давно й досить широко. У своїх працях це питання досліджували такі вчені-науковці, як Ю. Баулін, Ч. Беккарія, А. Гришко, С. Зельдов, В. Маляренко, І. Марогулова, А. Міхлін, А. Музика, П. Ромашкін, Ю. Саженов, С. Школа та ін. В дослідженнях цих авторів йшлося, в основному, про удосконалення законодавчих процедур й практики застосування його норм.

Що стосується кримінального права, то зняття судимості приділялася увага в роботах таких вчених, як В.В. Голина, М.В. Граматчикова, С.І. Зельдова, М.П. Євтеєва, В.В. Єракіна, Б.О. Кириця, Б.С. Нікіфорова, Є.О. Письменського, Л.Ф. Помчолова, О.Ю. Соболева, Ю.М. Ткачевського, Г.Х. Шаутаєва та ін. Проте деякі питання залишаються недостатньо дослідженими й потребують подальшого вивчення та розробки.

У правовому значенні помилування в Україні існує як інститут права, що утворюється шляхом видання Президентом України акта правового характеру, який не скасовує дію закону про кримінальну відповідальність, але водночас звільняє особу від кримінального покарання. Так, згідно з п. 27 ст. 106 Конституції України саме Президент України має право здійснювати помилування засуджених [3]. Зазначена вище конституційна норма конкретизована у ст. 87 Кримінального кодексу України. Зокрема зазначається, що Президент України здійснює помилування лише стосовно індивідуально визначеної особи [4]. Тобто, Президент не вправі застосувати помилування до певної категорії осіб, оскільки згідно з Основним Законом лише Верховна Рада України наділена правом оголошення амністії: звільнення від кримінальної відповідальності або покарання певної категорії осіб, які вчинили злочин.

У чинному законодавстві та підзаконних актах на сьогодні не знаходимо визначення поняття «помилування». Тому необхідно звернутися до його доктринального тлумачення. Так,

В.Т. Маляренко й А.А. Музика характеризують помилування як спеціальний вид звільнення від покарання (повне або часткове) індивідуально визначеної особи, засудженої за вчинення злочину, що здійснюється на підставі відповідного акта (указу про помилування), прийнятого Президентом України [5, с. 29].

О.М. Литвак та О.В. Чепелюк визначають помилування як акт гуманізму й милосердя з боку держави щодо конкретно визначеної особи (групи осіб), яка вчинила злочин (злочини), що застосовується на підставі виданого Президентом України указу про помилування у виді заміни довічного позбавлення волі на певний строк, повного або часткового звільнення від відбування як основного, так і додаткового покарання, заміни покарання або не відбутої його частини більш м'яким покаранням [6, с. 66].

Помилування, на думку М.І. Мельника та М.І. Хавронюка, – це індивідуальне державно-владне веління у формі пробачення особі, яка вчинила злочин будь-якої тяжкості. На відміну від амністії акт помилування не розрахований на невизначену кількість випадків використання і є персоніфікованим актом одноразового застосування права щодо конкретної особи або групи осіб, індивідуально зазначених в указі Президента України [7, с. 185].

В юридичній енциклопедії 1998 року за редакцією Ю.С. Шемшученка знаходимо таку характеристику інституту помилування: це правовий акт найвищого органу державної влади (глави держави), за яким конкретна особа звільняється від відбування покарання або це покарання пом'якшується [8, с. 654].

Ще однією прогалиною українського законодавства є відсутність регламентації процедури помилування у чинному Кримінально-процесуальному кодексі України (далі – КПК України) [9]. Адже враховуючи те, що помилування засудженого є, по суті, певною кримінально-процесуальною складовою провадження у кримінальних справах, а рішення про помилування повинно бути обов'язково приєднано до кримінальної справи й виконано органами виконання покарання, вбачається логічним закріплення у КПК України норм, які б регулювали процедуру помилування засудженого.

Немає в Україні й окремого закону, що регулював би процес помилування засудженого. Така процедура відбувається на підставі Положення про здійснення помилування, затвердженого Указом Президента України від 19 липня 2005 року № 1118/2005 (далі – Положення) [10].

У ч. 1 ст. 44 Кримінального кодексу України зазначається, що особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності на підставі акта помилування. Таким чином, закон наділяє Президента правом помилування осіб, щодо яких ще не було постановлено обвинув-

ачувального вироку.

Помилування засуджених здійснюється у вигляді:

- заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк. Цей термін повинен бути не менше двадцяти п'яти років (частини 2 ст. 87 Кримінального кодексу України). У разі засудження особи до довічного позбавлення волі клопотання про помилування її може бути подано після відбуття ним не менше як двадцяти років призначеного покарання (частини 2 ст. 4 Положення).;

- повного або часткового звільнення від відбування як основного, так і додаткового покарання;

- заміни покарання або його невідбутої частини більш м'яким покаранням.

Згідно зі ст. 44 Кримінального кодексу України у результаті помилування особу може бути також звільнено від кримінальної відповідальності. Акт помилування не має нормативного характеру, оскільки він розрахований на застосування тільки в одному конкретному випадку – стосовно конкретного засудженого [2].

Під час розгляду клопотання про помилування враховуються: характер й ступінь тяжкості вчиненого злочину, особа засудженого, його поведінка, ставлення до праці, участь у громадському житті в місцях відбування покарання, строк відбутого покарання та інші обставини, думка керівника установи виконання покарань або іншого органу, який відає виконанням вироку, спостережної комісії, служби у справах неповнолітніх, громадських організацій й трудових колективів, а в необхідних випадках також думка місцевого органу виконавчої влади та органу місцевого самоврядування.

Коло засуджених осіб, щодо яких може бути здійснено помилування, законом не визначено. Помилування не залежить ні від ступеня суспільної небезпеки особи засудженого, ні від тяжкості вчиненого ним злочину й суворості призначеного йому покарання. Практично це може бути будь-який засуджений, і Президент може прийняти відносно нього будь-яке з вказаних рішень відразу після засудження до покарання або під час його відбування. Наприклад, акти про помилування можуть видаватися й щодо осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. При цьому, якщо особа була засуджена за вчинення тяжкого (й особливо тяжкого) злочину до покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, прохання про її помилування може бути представлено тільки після фактичного відбуття ним не менше половини строку призначеного покарання, а в разі засудження до довічного позбавлення волі – лише після фактичного відбуття не менше двадцяти років [11].

Помилування кваліфікованими спеціалістами визначається як спеціальний вид звільнення

від покарання індивідуально визначеної особи, засудженої за вчинення злочину, що здійснюється на підставі відповідного правового акта. При цьому помилування за змістом полягає у заміні довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років; повному або частковому звільненні від відбування як основного, так і додаткового покарання; заміні покарання або не відбутої його частини більш м'яким покаранням; знятті з особи судимості [12, с. 434]. Запропоновані інші визначення помилування по суті нічим не відрізняються від наведеного, крім деяких редакційних та уточнюючих деталей [13, с. 29]. Помилування повсюдно здійснюється на підставі виявлення волі офіційних представників виконавчої влади або монархів. В Україні ця акція належить до компетенції Президента (ст. 106 Конституції України, ст. 87 КК України). Зміст й процедура помилування передбачена не законом, а підзаконним актом – Указом Президента України від 19 липня 2005 р. № 1118/2005, яким затверджено Положення про здійснення помилування.

На підставі цього Положення підготовку матеріалів до розгляду клопотань про помилування здійснює Служба з питань помилування Секретаріату (на сьогодні – Адміністрація) Президента України, яка має величезні права щодо витребування матеріалів, необхідних для розгляду клопотань про помилування, висновків посадовців судів, прокуратури, юстиції, внутрішніх справ, органів виконання покарання, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування про доцільність застосування помилування, проведення перевірки окремих питань. Клопотання про помилування й підготовлені Службою матеріали попередньо розглядаються Комісією у питаннях помилування, яка утворюється при Президентові України. За результатами попереднього розгляду клопотання про помилування й матеріалів, підготовлених Службою, Комісія вносить Президентові України пропозиції про застосування помилування. Рішення Президента України про помилування засудженого приймається ним дискреційно, тобто на його власний розсуд, й оформляються Указом Президента України [14, с. 226]. Варто зазначити, що у разі відхилення Комісією клопотання про помилування, про сам факт звернення засудженого Президенту взагалі не повідомляється, і він у таких випадках не може скористатися своїм правом, передбаченим Конституцією, бо механічно усувається від його втілення в життя дорадчим органом. За даними соціологічного дослідження, жодного клопотання не було задоволено щодо 82,5% засуджених [15, с. 19].

Дане Положення містить як матеріальні, так і процесуальні норми процедури здійснення помилування, зокрема норми про:

- суб'єктів подання клопотання: особа,

яка засуджена; її захисник; дружина (чоловік); діти; законний представник; громадські організації;

- порядок подання клопотання;
- умови, за яких можливе подання клопотання про помилування;
- суб'єктів, які можуть бути помилувані лише у виняткових випадках: особи, які не стали на шлях виправлення; особи, які засуджені за особливо тяжкі злочини і не відбули половини призначеного їм покарання та інші;
- порядок підготовки матеріалів про помилування до розгляду;
- попередній розгляд матеріалів про помилування;
- прийняття рішення про помилування;
- виконання Указу про помилування;
- контроль за виконанням указів про помилування.

На наш погляд, важко назвати демократичною процедуру помилування у тій державі, в якій Президент здійснює помилування на підставі Положення, ним і затвердженого. Не випадково, що з приходом кожного нового Президента України приймається нове Положення про здійснення помилування.

Відповідно до Положення, клопотання про помилування подається на ім'я Президента України. Саме клопотання про помилування та матеріали, що до нього додаються, розглядаються Комісією у питаннях помилування (далі – Комісія), яка створюється та діє при Президентові України. Підготовку матеріалів до розгляду клопотань про помилування здійснює Служба з питань помилування Секретаріату Президента України (далі – Служба).

Тобто, Президент України підписує свої Укази про помилування на підставі рішень Комісії, а та, в свою чергу, – на підставі пропозицій Служби.

Враховуючи, що Комісія проводить свої засідання не частіше як раз на місяць, а клопотань про помилування надходить протягом місяця більше двох тисяч, Комісія фактично не в змозі ґрунтовно й об'єктивно розглянути кожне клопотання. І тому все, або майже все, залежить від того працівника Служби, який отримує клопотання, збирає по ньому матеріали й готує пропозицію.

Положення не передбачає відкритості та гласності процесу помилування в Україні. Суспільство не знає, за якими критеріями той чи інший засуджений помилуваний, якими є мотивація та аргументація цього. Тобто в Україні діє типовий монархічний процес помилування.

Неважко побачити, не вдаючись до наукового аналізу, що законодавче забезпечення здійснення помилування є вкрай недосконалим і з позиції теорії права, і з точки зору процедурної надійності та неупередженості прийняття юриди-

чних рішень. Помилування фактично здійснюється келійно, не прозоро й заочно особами з неконституційних органів, які за умови мінімальної й опосередкованої участі Президента в цьому процесі створюють виключно сприятливе підґрунтя для практично безкарної корупції.

У зв'язку з цим заслуговують на цілковиту підтримку пропозиції окремих науковців, зокрема, Ю.В. Бауліна, С.М. Школи про необхідність врегулювання соціальних відносин, пов'язаних із здійсненням помилування, спеці-альним законом, оскільки відповідно до п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України діяння, які є злочинними, визначаються виключно законами нашої держави, а тому й звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання як елементи однієї системи повинні регулюватись законами [16, с. 72]. З цих міркувань можна зробити висновок, що акт помилування за своєю сутністю є актом правосуддя. Такий висновок набуває ще більшої переконливості, якщо проаналізувати ч. 1 ст. 74 КК, в якій у переліку суб'єктів, котрі в різних правових формах можуть здійснювати гуманістичні акти щодо звільнення засуджених від покарання або подальшого його відбування, заміни більш м'яким, а також пом'якшення призначеного покарання, зазначаються суди (застосовують у цьому напрямі ст. 75 – 84 КК), Верховна Рада України, яка приймає закони про амністію (ст. 85, 86 КК) та Президент України, який видає укази про помилування (ст. 85, 87 КК) [12, с. 209 – 226].

Огляд відповідних розділів названого законодавства дає підставу для позитивної відповіді. Дійсно, в розділі XII КК України «Звільнення від покарання та його відбування» в окремих статтях передбачено низку підстав для судового звільнення від покарання засуджених осіб, звільнення їх від подальшого відбування покарання, заміни їм покарання більш м'яким та пом'якшення призначеного їм покарання [17, с. 394 – 408, 416 – 422], серед яких з юридичного погляду явним дисонансом звучать підстави звільнення шляхом прийняття закону про амністію або видання акта про помилування [17, с. 408 – 416; 12, 224 – 226], оскільки вони не відповідають принципам кримінального процесу, який є єдиним засобом захисту матеріального кримінального права, мають риси недозволеного зрощування політики й правосуддя, відверто здійснюються у руслі хибного для регулювання правових відносин принципу доцільності. Тим більше, зауважуємо, всі види та варіанти зміни покарання засуджених передбачені й забезпечуються нормами діючих КК і КПК України. При цьому, що дуже важливо, все свідчить на користь судової процедури зміни покарання, у здійсненні якої, на відміну від помилування, повною мірою діють конституційні принципи правосуддя, як правило, враховуються інтереси учасників процесу, що потерпіли від злочину, без обмежень здійснюється прокурорський нагляд за пра-

восудністю зміни встановленого судом покарання, чого і в помину немає під час видання акта про помилування.

Отже, як підсумок нашого дослідження, можемо зазначити, що процес помилування в Україні слід врегулювати законом. Бажано цю процедуру закріпити у КПК України. Процедура помилування у нашій державі має стати об'єктивною, відкритою та гласною, більш динамічною та гуманною. Такі зміни в українському законодавстві знімуть величезну кількість проблем і поставлять Україну в цьому питанні у коло демократичних країн.

Список використаних джерел

1. *Кириць Б.* Припинення судимості // Вісник Львівського університету. Серія юридична. - 1999. - Вип. 34. - С. 178 – 183.
2. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і допов.) / [укл. і голов. ред. В.Т. Бусел]. - К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. - 1728 с.
3. *Конституція України*: [Текст]: офіц. текст: [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. зі змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р.: станом на 1 січня 2006 р.]. - К.: Мін-во юстиції України, 2006. - 124 с. - ISBN 966 – 7630 –14 – 5.
4. *Кримінальний кодекс України*: за станом на 15 листопада 1997 р. / Верховна Рада України. - Офіц. вид. - К.: Парлам. вид-во, 1997. - 168 с.
5. *Маляренко В.Т.* Амністія та помилування в Україні: навч. посіб. / В.Т. Маляренко, А.А. Музика. - К.: Атіка, 2007. - 700 с.
6. *Литвак О.М.* Проблеми застосування амністії та здійснення помилування: моногр. / О.М. Литвак, О.В. Чепелюк. - К.: Атіка, 2009. - 160 с.
7. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України* / [3-є вид., переробл. та доповн. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка]. - К.: Атіка, 2003. - 1056 с.
8. *Юридична енциклопедія*: у 6 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. - К.: Укр. енциклопедія, 2003. - Т. 5: П – С. - 2003. - 736 с.
9. *Кримінально-процесуальний кодекс України* / Верховна Рада України. - Офіц. вид. - К.: Ін Юре, 2004. - 272 с.
10. *Про Положення про здійснення помилування: указ Президента України* // Офіційний вісник України. - 2005. - № 29. - Ст. 98.
11. *О практике рассмотрения судами Украины ходатайств о погашении и досрочном снятии судимости*: Постановление ПВС № 4 от 16.05.1975 г.
12. *Правознавство: словник термінів* / [за редакцією В.Г. Гончаренка]. - К.: Юрискон-

сульт, КНТ, 2007. – 636 с.

13. *Маляренко В.Т.* Амністія та помилування в Україні / В.Т. Маляренко, А.А. Музика. – К.: Атіка, 2007. – 700 с.

14. *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2-х т.* / [заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка]. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – Т. 1. – 964 с.

15. *Музика А.А.* Про результати вивчення

громадської думки щодо амністії та помилування / А.А. Музика, С.М. Школа // Адвокат. — 2003. – № 3.

16. *Утевский Б.С.* Досрочное освобождение и амнистия / Б.С. Утевский. – М.: Гос. изд-во, 1927. – 68 с.

17. *Кримінальне право України.* Загальна частина / [за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація]. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.

Посімбайло О.В. Інститут помилування в Україні: сучасний стан

Розкрито правову природу звільнення від кримінальної відповідальності й покарання шляхом помилування, висвітлено сутність і значення цього поняття. Обґрунтовано висновок про необхідність регламентації процедури помилування в Україні на законодавчому рівні шляхом прийняття закону про помилування.

Ключові слова: помилування, судимість, покарання, вирок, судовий процес.

Посимбайло Е.В. Институт помилования в Украине: современное состояние

Раскрыта правовая природа освобождения от уголовной ответственности и наказания путем помилования, освещена сущность и значение этого понятия. Обоснован вывод о необходимости регламентации процедуры помилования в Украине на законодательном уровне путем принятия закона о помиловании.

Ключевые слова: помилование, судимость, наказания, приговор, судебный процесс.

Posimbaylo O.V. Institute pardon in Ukraine: current state

The legal nature of exemption from criminal liability and punishment by the pardon is revealed, the nature and meaning of this concept. The conclusion about the necessity of regulation of the clemency procedure in Ukraine at the legislative level by adopting the law on clemency.

Keywords: pardon, conviction, sentence, sentence the trial.